

„Hol az a táj szab az életnek teret,
Mit az Isten csak jókedvében teremt”

Válogatás az első tizenhárom MÉTA-túrafüzetből
2003 – 2009

A KÖTETET SZERKESZTETTE:
Molnár Csaba – Molnár Zsolt – Varga Anna

MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete
Vácrátót

2010

„Csak tiszta forrásból...” hagyományos ökológiai tudás a Gyimesekben

MOLNÁR ZSOLT, BABAI DÁNIEL, VARGA ANNA ÉS BIRÓ MARIANNA

Az **alábbiakban benyomásokat kívánunk adni** a gyimesiek tudásából, szemléletéből, elsősorban a tájjal, növényzettel kapcsolatos ismereteiből, a gazdálkodás módjából. Kutatásainknak még csak az elején járunk, de úgy érezzük: egy mai botanikus, ökológus rengeteget tanulhat ebben a tájban. Talán meglepő ez az állítás, de akit már megérintett ez a világ, a tájban élő parasztember, pásztorember több száz éves közösségi tapasztalatokra, rendtartásokra és közel tízezer napnyi, a természetben személyesen megélt napra épülő tudása, az egyet fog velünk érteni. Valóban azt gondoljuk, hogy a természet (és az ember) megmaradásának záloga inkább e tudásban van, mint az egyre részletekbe menőbb ökológiai-botanikai stb. kutatásokban.

Az ilyen jellegű kutatásoknál fontos, sőt alapvető követelmény a **prekonceptiók, hipotézisek teljes mellőzése**. Akkor tudunk ugyanis megérteni egy, a miénktől eltérő gondolkodásmódot, ha nem az iskolában és a tudományban kapott „városi logikájú” dogmákkal közeledünk feléje, hanem tiszta szívvel, tiszta lélekkel, tiszta ésszel. A tudományosságának a munka fegyelmességében és a következtetések megfogalmazásában jut majd szerep, az irodalom ismeretének pedig eredményeink megvitatásában.

Akiktől az alábbiakat tanultuk (Gyimesközéplak, Hidegség patak): *Prezsmér Károly és fia, Károly (Gyurka Pista Károly és fia), neje Virág, menyje Betti, Prezsmér Csaba (Háromkiút), János György (Tödi Anna Gyurka) és neje Marika, fia Béla, menyje Anna, Timár Sándor és neje Jola, Kis (Cokán) Béla, Sinka (Berbéc) György és neje Anna, Kajtár (Káruy) Jenő, Kulcsár Péter és neje Mária, Györgyice (Matri) János és neje Marika, valamint Timár Dezső és neje Piroška, fia Lukács.*

Az alábbiakban igyekeztünk minél inkább **idézetek formájában** bemutatni ezt a tudást. Fontosnak érezzük ugyanis a gondolat eredetiségét, a szavak pontos használatát. Dőlt betűvel – a hosszabbak esetében idézőjellel is – jeleztük az eredeti részeket. Az állóbetűs részek tömörített, átírt jegyzetek vagy a kérdéseink. Ferde vonal választja el az egyes szövegrészeket. A jövőben a gyűjtést tovább kívánjuk folytatni.

Honnan szerzi a gyimesi csángó a tudását? *A tapasztalat, a tapasztalat! / Kűsmertette a természet! / Tanulnak magik es, ha élnek sokat!* Vagy pedig hagyományozódott: *Úgy csinálod, ahogy apád, mer apád nem tegnáp tanulta!* A „babonák” zöme is ősi tudás, mely nem racionális módon adódik át: Ha a bárány megdöglött, elásták, mert *ha elengedjük a vizen, elviszi a szerencsét az állatoktól.*

A természet minden részét **adománynak tartják**, Istennek adnak hálát érte, megköszönik, imát mondanak (pl. egy fa kivágása előtt), de ha bírnak, többet vesznek el a Természettől, de *pocsékba* semmi sem megy! Tudják, hogy pl. a *pillepalack gamatportéka, a gumicsizma pedig őli a természetet erősen, vakít-*

ja az embert! A gyimesi ember elfogadja az Isten és a Természet rendjét: *Adjon a jó Isten, amit akar, mer az jó lesz, lesz áldás* (pl. a rétek nőnek). / Hat hetes eső vége felé: *Még mindég es az áldott eső! / Kellemetlen az áldott idő! / Ni, mi lett a füvel, az áldott idő, itt dől! / Megázott! A Jóisten megszárazza!*

Reálisan látják helyzetüket: Ma már nép es kevés van, állat is kicsi. / Nem pénzeztek ezelőtt a fából úgy mint most. / Ezt mind a fejünkre csináljuk! Pusztítunk! / Ennivaló van, de pénz nincs. / Olyan kihasználtan a terület sehol sincs, mint itt a csángóságnál, ezért nincs cigány, ott a Csikokban tudnak lovat legeltetni, itt a fenyő alatt is ki van kaszálva. Itt nincs szegelet, amit valaki nem tart magáénak. / A kávé meg az alkohol hozta a bajt (ezért romlik a nép) (kávé régen nem volt, alkohol kevés volt, Regátból vettek szőlőt turóért). Egyesek szerint a legjobb ital a víz: *El sem betegedik, meg sem részegedik az ember.*

Fontos a **stabilitás, a jövőre való gondolás:** *Jó helyt vagyunk! Nem megyünk sehova! Ő se járt, csak katonaságra. Jó helyt vagyunk! / Egy kemence 3-4 családot is kiszolgál (időben!), ha vigyáznak rá. / Ott má, az má marad meg, azt hagyjuk Lukácsnak, hogy nőjön az ő idejére erdő. / A legelő egy részén meghagyta a bojtost: *Annyi maradjon! Aki hátul marad, annak is!**

Az éves munkarend főbb szakaszai

(1) Hómenés után reglőtisztítás (bojtok, borsika, ágak, két nap reglőtakarítás és egy nap kertelés egy tehén után), kaszálótisztítás (ágak, férgétűrésok, hangyaturások), kertelés (2) Április végétől: ptyókaültetés, apróvetemény (murok, saláta, uborka, hagyma, borsó, fászulyka, tős) (3) Május közepétől (június elejéig): kiköltözés a reglóre, nyáralóra, szerbe mennek, kiköltözés után egy héttel tejet mérnek, annyi napot ül (4) Június közepétől: kapálás, gyomlálás, majd ptyókahúzás, kaszálás lassan kezdődik az aljban (5) Július 22-től (Magdolna után): kaszálás (évi kb. 40 nap), kalákába (6) Augusztus 6-tól (Úr színe napja): kaszálás a hegyeken (ekkor a legjobb a sajt) (7) Augusztus végétől: sarjúkaszálás, ptyókacera lekaszálása (8) Szeptember: ptyókaásás (9) Szeptember 29-e után a marhák a hegyi reglókról a sarjúra jönnek, őszölnek (Szentmihálytól–Szentmártonig) (10) Október végén, november közepéig: hazaköltözés (11) Majd házi dolgok, fahozás, szénahordás.

Erdő

Ha a levágott erdőt se nem takarították, se nem legeltették, bozóttá vált az egész. **Abogy nyől, kiöli egyik a másikat, a sokaság kiemésztí, ami alatt marad, kiszárad. Azok a bükk bokrok nem tudnak körötte felnyöni.** Az erdő fenyő és bükk lesz, még a joharból is lesz, azok a rakottyak előrenőnek, aztán hamar ki is vesznek. Majd az erdőt szálalják: mikor kifogynak ezek (a mai fák), nőnek a többiek utána. / Egy fiatal fára mutatva: *Ez a juharcfa is lemaradt a többitől, későn került oda a magja, nem kap napfényt. Egy másikra mutatva: Ez úgy van visszahullva, eredeti ültetés (azaz természetes újulat). A kőben nőtt fa kétszer olyan erős, mint az aljban nőtt. / „Ebbe” meg vannak a levelek, ezek a nyírfák es megvannak. Aztán a többi, ott mogyorófa bokrok vannak. Hát, amelyikből több van, az előli a másikat. Úgy mondjuk, hogy a fenyő, a fenyőbojtok, amelyik olyan túlságos gyakor, aztán mikor mán olyan három-négy méterre felnőnek, akkor közötte kerül sok, hogy itt es, ott es, így minden tizedik szárad le, szárad meg. Még ha nem es regeltetődik, akkor tömörebbnek, s ha semmi nem jár benne, csak a vad. Ha a marhák eljárnak közte, még itt-ott kitapodnak belőle.” / A kaszáló: „ha kaszálódik, akkor nem tud nőni, mert azt a pici, zsenge csemetecskét, azt a kasza levágja a gyökeriből. A fenyő a gyökeriből nem hajt. De vannak más levelesfák, úgy, hogy a gyökérből levágott... pl. itt levágunk egy körösfát, de ilyen hajtások má onnét nőnek ki. De a fenyőknek egyáltalán, egynek se, se lúcsnak, se fehér-fenyőnek, sem ennek a szomorúfenyőnek, ezek, ha ő egyszer levágódik, aztán többet nem.”*

A régiek minden fát maguknak tartottak. **Mióta a fának ára került, kivagdalták** (az erdőt). Pl. ez az erdő: *nehéz helyen van, de idővel sor kerülhet. / Egyes foltoknak már csak a rámája van meg. / Az erdőt nyolc felé osztjuk, fát leszámolják, ki-ki levághatja a magáét. Határfánál egyik az egyiké, másik a másiké. / Árkok a hegyoldalon: A fát lóval vontatják le a hegyről, a felkörmöli, a talajt a víz levitte, árok lett, ott szok nőni a koseper. / „Közös erdő, hát az egy nagyobb területen, egy egész hegyoldalon vót, tíz-tizenöt gazda, vagy húsz, vagy akár mennyi, s akkor ott arra ráfigyeltek, hogy mások ne lopjanak onnan, ne vigyenek fát, mert az az övék vót. Akkor, amikor aztán ősszel meggyűléstétek, hogy eladunk, vagy mindenkinek mérünk egy valamennyiséget, egy néhány köbmetret, kibatározták, hogy mennyit vágunk le, nekem ennyi kell, na s akkor, mindegyiknek, s amelyiknek nem vót akkor szüksége, az ezt mondta, hogy most nem. Vagy ha egy valami, valamikor voltak zsidók, azt mondták, hogy felit eladjuk. Akkor az a társaság összegyűlt, megegyeztek.*

Valamikor a zsidók vótak itt a kereskedők. Megvette, ahogy megegyeztek. Vagy ott lábon, vagy mindenkinek, ahányan voltak, elkészítették, s befűvarozták a zsidónak, s akkor benn fizette ki. Az megegyezés alapján történt.” A Csau világra feszedtük volna a legküsőbb csapot es (tilos volt az erdőlés).

„Ahol levágódik egy erdő, akkor először a **málnavész**, s akkor ezek a bokrok nőnek. S utána, mikor a fenyők kezdnek felkapni, felnőni, mer ott minden fajta nő. A fenyők, mikor kezdnek felnőni, akkor a málnabokrok, azok mán három-négy év múlva kihalnak, szóval kiszáradnak. S a rakottyak, azok még elbírják tíz-tizenöt évig, úgyhogy megnőnek, mint ezek a gyümölcsfák, ne (a kertben levő, kb. öt-hat méteres fákra mutat). S még nagyobbra is. De aztán, amikor már a fenyők feljönnek, akkor ők alattvalónak maradnak, s száradnak ki.” / „Málna a fenyőerdő alján, mikor az levágódik, akkor a málna az három-négy évig, az termel. Aztán még ilyen kokozzák... azok ott a magas hegyeken, azok olyan... hogy az erdő levágódik, azok es nőnek, de azok ilyen tartósok, amíg megint újra erdő nem nő, hogy teljesen elárnyékosítsa, hogy a Nap... , hogy az árnyék... Tudjátok mi az? Kizáródik a napfény. Aztán akkor kezdnek úgy kipusztulni ezek a kokozzafélék. A piros, meg mutattam tavaly a nyárba, hogy ott azon a magas hegyen, ott a métánál milyen volt a fehér kokozja.” / Az erdőt ha levágják, alátelepül, felnő magától, rakottya elárnyékosítja, fenyők nőnek fel, elszárad a mána, addig szedik, amíg van.

Erdei legelő: Ha sűrű az erdő, nem nyő meg a fű, csak mocsok lesz, a nedvit elszívja, kicsi lesz alatta. Amekkora a fa, akkorát elszívja, feléli a vizet. / A lovak béhúzódta (az erdőbe), erőst lerágták, ganéjzták. / Máskor szálalják az erdőt: Most mán meggyérült, kapnak a tehenek füvet. / A bezsen, azaz bozót, azaz cseplesz: bozós hely, nem lehet közte elmenni; a bojtos: már fel van nőve, szénalekötő rudat lehet vágni, fenyőerdőnek is mondják.

A fenyőgyanták, azaz **szurkok** közül pl. a csiperkeszurok jó rágni, jó íze van, megpirosodik, fél nap után megkeményedik, ki kell köpni, az itváló népnek a pásztorok szedték, sokat, fogmosás helyett rágták, tisztította a fogakat a puliszkától. Más alkalommal a legények a szurokba rágták bele a bergöburján gyökerit, és adták a leányoknak. Melyik mint az ember tenyere, ezt rágják a leányoknak, másiknak sötétebb virága van, gömbölyű, lapos forma gyökere van, azt kapták a legények. Tudatlanul ment a dolog.

Kaszáló

A kaszálás **tevékenységsora**: kaszál, pallogatja vagy pálja a rendet, eső esetén forgatja, majd takarja vagy boglyálja, a boglyát a hegyen levontatja vagy felvetik a szekérre (négy terüire való szénát levágtunk (8 boglya)), majd elrendezik, rakják épületbe vagy viszik baza. A kaszát naponta verik, öt percenként fenik. A mocskos hely: veszes, köves, rossz kaszálni, a csúf hely dombos, bokros, hangyabolyos, nem lehet jól kaszálni, nem lehet kimenni rajta, meredek. / Centaurea: a kasza úgy vágja mint a drótot, úgy herseg, olyan erős a szára / a pizdakórov: kihányják (kaszálás közben felszedi, kiveti), ebbe semmi tápanyag nincs, ebből jó falást nem fal.

Kaszálónak való irtás: Kitisztították az erdőtől, utána a csutakokat leégették, csinálták a kosárt (juhkarám), éjszakára a reglőről odahajtották az állatokat, hetente, kéthetente elfordították. Más évre megtapodódott, egészen átváltozott. Felpucolás után még csak burjánok nőnek, aztán a fűgyökérzet kövérebb lett, utána kaszálták, gereblyézték, először gyöngébb fű volt, valahonnan származtak (a későbbiek, 5-6 év után), meggyakrodott. Évekig szedték a követ, vitték mészégetésre (mánavészből is kosárral csináltak reglőt). / Ha az erdőt levágják: bépázsintosodik. / „Hát a fenyőerdők alja... ott a talaj, a fűd kövér. S akkor a... hát kell néhány esztendő hogy a csutakok kirothadjanak, ahol egész gyakor erdő van, hogy közel vannak a fák egymáshoz, ott aki mán kivágja, az csak az ilyen gyéresebbet vágják. Az ilyenből csinálnak... mint ez ne, látod, ahogy olyan... a kicsi növényeket kivágnák, de kell várni, hogy kirothadjon, kikorhadjon a földből azok a gyökerek, csutakok, mer' ha nem, nem lehet kaszálni, megakad a kasza. Akkor, mikor akinek ilyen félbe van, csak egyet-kettőt vág ki vagy négyet-ötöt, annak az alját összegereblyélti, s azt a hulladékot... tüzet rak nekik, akkor nőnek a burjánok egyik esztendőbe, a másikba több, a harmadikba mán jó fű van. S még a csutakot es megkerüli, s aztán má négy-öt évre a csutak kirothad, s akkor má még javul a terület... Aki nek olyan kaszálja van, hogy a végibe erdő van, csak most mán, most má oda jut ki, hogy az erdőt nem, nem irták, mert arra várnak, hogy úgy néz ki, itt hogy aztán száz év múlva tűzfá se lesz, ha így megyen, mint mostanság.”

Nem csak erdőből, hanem reglőből is **csinálnak kaszálót**: Körbekeríti, marhát nem hajt oda, kitakarítja. / „Hát az... a hangyadombokat leszedik, s a köveket összegyűjtik, meg ha valamit vetnek... Látad-e, a másik oda vette a bartacimet, most má kaszáló.” A kaszálót **tisztítják**: Évtizedek alatt a fűd összehúzódik,

a kövek kiduvadnak, a kövek évtizedekre maradnak ki a födből, kiveszik, s ha kell mészégetéshez elviszik. Tisztítják a fereggtől is (pockok, egerek): *Amikor a fű levevődik, nagyon sokat dolgoznak, sok fereggtűrés van, akkor lehet megkapni őket, ma kettőt pusztít el, holnap hármat* (csapdával). / A hangyátúrát rossz kaszával levágják.

A Terkőben a Csau időben **vetettek fűvet**: kiment a *hernyótalpú traktor, felszántották burdüzérrel, bévették, befogták kaszálni, eltaluzálták a földet, úgylívják vetettfű* (amit vetettek), *édesebb vót, úgy nyöttek vele a marhák!* / A kaszálót **bartacín**nel javítják: *veti magát, palaköves helyet szereti, észkos helyet nem*, Gyuri bácsi 25-30 éve vetett először, azóta minden évben utánaveti. Korábban nő, mint a fű. Szaraskeretet is lehet így vetni, de Gyuri bácsi nem veti. / Ha feljavul a terület, a *bartacín kivesz, kigyérül*, ha gyengül a gyp, *magától visszajön* (magról). / A II. világháború utánától van, most is *vetik hegyes cövekkel* (2-3 szemet), aztán *szaporodik*. Vették a magot, meg a *csűrben kihullt, összegyűlt*. / *Ahol nem szereti, ott nem ül meg, ott nincs meg az a kövesség, hogy szeresse.*

Ganéjzás: az aljban igen, a reglőn nem, évente, kétévente, márciusban, vastagon, lóval, bojtjal el-egyengetve. A lótrágya apróbbra esik szét, mint a tehéné. / *Ha az állat alól a ganét aláteszed, gyakor lesz!* / *A selymésbe nem tettem* (ganét), *a víz úgyis elviszi a patakba*. / „*A ganyét kihordják, a kaszálóra is visznek, s később a szántóföldekre, mert szánnal könnyebb hordani, mint szekérral, mert a hágokön ki, többet lehet vinni, többet bírnak a lovak. Aztán tavasz felől, akkor a kaszálókon el kell szórni. Télen csak kihordjuk. Akkor tavasszal szét vessük, s akkor ilyen fenyőágakat kötiünk össze, s még valami fát ráteszünk, hogy nyomja meg, s akkor egy lovat elébe és vezessük és úgy széjjel húzassuk, úgy széjjel tarolja, lehet kaszálni.*” / *Idén korai vót a nyilatkozat, ahol ganéjzva vót, dől meg, kövér a hely!* / *Idén erőst kicsi havak voltak*. Ahova a ganét rátették, a gané elégette a fűvet. A sórtartalma miatt, a pisi miatt. *Tavasszal elkapta a fagy, majd szárazság, ez a ganés helynek egyáltalán nem használ.*

A széna minősége: *Annyi különbség a széna meg a sarjú között, mint a rozskenyér és a kalács között.* / A kerti széna jobb, mint a hegyi. / *Dús, füvesben több, de rosszabb széna van, alacsonyabb, fajgazdagabb, kevesebb, de tartalmasabb széna.* / A kert (kerítés) mellett a kaszáló: *mocskos (azaz magaskórós)*, de megeszi a marha. / *Nem szedjük fel* (a szénát), *meg van feketedve* (az eső miatt). De nem nagy baj, hogy megfeketedett: *Megganéjza, és jövőre visszaadja!* / *Az a fű ganéjzot, nagy minőségű, de nincsen akkora tápanyagja, mint ennek. A tehenek is jobb, teje is több, onnan tudom, hogy ilyenre etettük* (és akkor jobb volt). / *Ha korán kaszálják a hegyen, jobb a széna, de nem szórja el a magját, kigyérül a fű* (ahol korán vágták, nem ott vágják a korai fűvet a következő évben). / *A fű idén nem olyan jó, mer a sok esőtől hamar felnőtt, nem olyan tápértékes.* / *Júniusban-júliusban van jó tej, mert májusban még kevés fű van, augusztus-szeptemberben már vénül meg, augusztus-szeptemberben van jó turó.* / *A verőfény kevés fűvet ad, ha nincs csapadék, az észkos ott tovább zód a fű, itt nem vót olyan idő, hogy kiszáradjanak a gyökerek.* / *A ganyés helyeken, aztat kezdjük kaszálni, mert igyekezés van arra, hogy idejébe kaszálódjék, mert kell nőnie a sarjúnak, mert a kicsike állatok, a bornyúkat és a báránykákat azokat nem szénával etessük, hanem azoknak kell sarjú.* / *Azt annyit kell forgatni, hogy lehessen összeszedni, tudod! Olyan is történik, hogy odakapja, nincs idő, valami napirenden nem tudott odamenni, s megint felverte és megint, aztán úgy megromlik, hogy akkor nincs miért hazabozza. Akkor összeszedik, csomóba rakják, aztán megrothad, ganyéval megint elszórják. Ha ott marad magába ottan, ott is elrothad, csak úgy megkövértje a földet.* / *Van olyan tehen, meghagyja a kórót/szörcsét a jászolban, a zablevelút nem hagyja meg, az imolát egyáltalán nem, ha szörcsésen voltak kinn, vastagabb lett a tej, megérik a sajton is (de a zsanika miatt?)*

A használat nagyban befolyásolja a széna minőségét: Mitől romlik le a kaszáló?: (1) *legelső a szárazság, gyenge hozam, a föld úgy kiszárad, sok nem bírja* (2) májusi fagy: *megsérti, ami ki van növe, lesárgul* (3) *jégeső* (4) *erőst levágódik, ha nyirkosság van, akkor nem baj, betes szűrős napfény, akkor a gyengébb fűgyökér kiszárad, fele nő* (5) *szekérral eltapodják* (6) *korán vágva: magvak nem hullanak vissza.* / *Kaszálójavitás: ha később kaszálódik, ha megszántják, ha ganéjzák.* / *Nézz a fűre, ahol gyakrabban, ott vót szántva.* / *Vótak évek, mikor nem vótak megkaszáva, a mag visszahull, ha trágyát nem kap, ő maga tápanyagától felnő, elhagyódik, a mag visszahull, gyakorabb a gyp.* / *Ha a széna hamar megszárad, nem hull ki a mag* (összeszárad), ha közben meg-megázik, veszíti a minőségét, törékennyé válik, a mag visszahull, akkor *gyakorabb a gyp, nagyobb a termés.* / *Három évig a fű belé vót rohadva, most úgy meg van kövéredve.* / *Ez sovány helység, kúrátlan terület* (meg kéne szántani, ganéjzni). / *Csak szeptemberben jött kaszálni, fekete fiúve vót, kigyakrodott, a nap nem veszi ki a föld nedvét, a fű megápolja.* / *Itt régen csak imola nőtt, erőst keves tápanyag vót, most vadhere!* / *Meg kellett vón rágatni* (május elején), *amit lerág, egyedül nem nő, hanem kettő-három, gyakraodik, nem vénül meg.* / *Csak augusztusba kaszálom, érjen meg a magja, huljon*

vissza. / Kaszáló, ahol nem ganyéjzodik, több évében megkaszálódik korán, ott nem hull vissza azoknak a füveknek a magja, akkor aztán sok év után silányabbá válik, kevesebb lesz a termés, a széna kevesebb lesz. / „Ahol, például van olyan hely, olyan gazda nem kaszálja meg vagy betegség vagy nincs ideje vagy olyan száraz nyár és gyöngye fű van és nem kaszálja meg és amennyi ott marad, összel a marhákat fölcsapják, de a vén megavárosodott fűvet nem eszik meg a marhák, az belerohad, ahol lenyomja és a föld magához vonzza, az meghizlalja a földet. Úgyhogy, olyan esztendőbe, örökké rajta marad, akkor már megimerszik, hogy a Péteré nem volt kaszálva, megkaszálva 2 esztendőbe, most már milyen fű van!” / Be kell vakargatni a boglyanyomot, megázik, nem lesz olyan jó széna (otthagyódott fűtől). / Ha nem kaszálódna, olyan leveleserdő lenne (pl. nyár, nyír, rakotya, azaz nem fenyves). / Magaskórós kaszáló: ha kaszálódna, nem lepte volna bé, nem kaszálódott, bélepte a pünkösdi rózsza (több ezer szálnyi Trollius). / Van olyan fű, a magjából nő vissza, a másik a gyökerével éveikig tartja magát. / Teleki-virág: most kerül bé, nevit nem tudom, feketedik meg, a 60-as években hideg nyarak után lepte bé, előtte egyáltalán nem vót, a medvesaláta kiveszett (azaz a Teleki-virág csökkentette a disznóhízlásra használt Cirsium-ok területét).

Regló

Régen sokat **aszaltak** a pásztorok, hogy legyen az állatoknak pusztai terület, ahol fűveljenek. / Az erdőből ki lett takarítva, nem vót szükség az erdőre. / Csak a Csau csinált kaszálóból reglőt, amikor visszakapták, újból kaszáló lett, de valaki 3 év után újból legelőnek hagyta. / Legelőből tisztítással viszont sokan csinálnak kaszálót. / Kivételek: pl. Háromkúton háznál örökölték sok kaszálót, közben nem mentek a hegyre nyáralni, a kaszálóból lekerítették legelőt.

A pázsint a reglón, ahol fű van, füves, gyepes, ezen kívül van köves, selymés, szőrcsés regló. A dombocskák a reglón: széldöntés, gyökere felvette a földet, mellette lett nagy domb / dombok, bundzsákos (mohás), a fa kidőlt, abból lett!

A fű minősége: a szörce laktassa az állatot, ha éppen nem is szeretné, de nincs az a tejhozam. / Emitt a szörce telekesebb (több), erről kevesebbet legelnek, gyengébb tartalmú, állatoknak es nem olyan tápanyagos. / Az erdő alján (Oxalis, moha, Majanthemum): ebből nem eszik a marha! / Zsanika: amelyik legelőn ilyen van, az a legjobb. / A verőfény fűtől több a tej! / A selymés fűtől: a foga vásik el tőle (amikor kérődzik), miért? Ez így van! (ez az indoklás) / A ló megeszi. / Rhinathus: erőst nem eszi az állat! Figyelje! / Ördögboroda (Pteridium): haszontalan növény, majd semmi sem eszi, csak a rothadás eszi! / Az ördögborodát június 24-én éjjel, éjfél előtt kell szedni, be kell vinni a házba, éjjel virágozik, reggelre elhullajtja. / Más tanács: kört kell húzni, beléállni, de jön az ördög, így kilép, nem látja, eddig még senki sem látta a virágát. / A regló: lelegelődik, az aprómag nem hull vissza, hiába van az Anyaföld, ha nincs mag belé, a gyökeréről nő. / Itt (a tetőn) másfajta fű van, kétszer annyi, mint a verőfényen. / Itt nagyon silány, gyenge a talaj, meg is van legelve, ha gyenge a föld, kicsi a tartalom, gyengének marad (pl. a cickafark). / Mitől változik a regló füve?: Ahol úgy jól meg van ganyéjzva. Vagy: az állatok berekesztődnek és megtapodják, ott hálnak, megtapodják, akkor úgy egymásul, másabb füvek lesznek.

Gyimesben **nincsen falusi csorda**, mindenki a magáéra csap, itt kertben vannak az állatok, a pusztát számítva csak két hektár reglő kell, az erdőből kell négy! / 600 000 leiert nyáralnak egy marhát. / Károly bácsi reglőjét öten tulajdonolják, neki két tehénnyi része van. / Régen jobban meg volt kertelve (most már leromlik a kert).

A tehenet kicsapják, nem tisztítják, a tehen nem eszi a bojtot, köt egy koronát (örvöt a fenyő) minden évben. / **Felveszi az erdő a reglőt.** / El lehet bolondulni, kicsi bojtok úgy felvették. / Növi be a bojtos, veszi fel! / Rossz fa növi be a reglőt, nem lesz belőle deszka, romlik le a regló, húsz éve itt még kaszáltunk, ma itt erdő van! A fű gyakor, apró, nem felnőtt. / 4-5 év után felkap (ekkortól fogva gyorsabban nő a lú). / Jól befogta a bojtos a reglőt, öt év múlva nincs, amit keressen a tehenünk. / A levágott fenyves: amit fel nem vesz a kicsi bojt, abból lesz a regló.

Reglőtisztítás minden tavasszal: minden néhány méteres bükköt, borsikát, bojtot kivágnak. „Hát, azt... kivágták az ilyen borsfenyőket, mondjuk, ahol köves, még a követ es gödröke összeszedik, vagy... s a gallyakat, mindent, a csapokat összeszedik, nem engedik, mikor nőnek ilyen rakotya bokrok, s egyik-másik ilyen csipkebogyó, s mindenféle, azt vágják ki, s rakják csomóba, s tüzet nekik.”. „A... mán ahol... hogy is mondjam neked? Ahol nem egyéni a legelő, na, mint van ott Bánkba, hogy a községnek a tulajdona. Községi legelő. Én, ha kicsapom a tehenemet oda, akkor ki van... kicsapod a tehenedet, ennyit fizetsz, s két nap kímész, s legelőt pucolsz. S mer' akkor ha... hogy Antal János a legelőfelelős, s ő elirányítsa a munkát, s te-

néked... vannak ilyen legelőfelelősök. Aztán akinek a sajátja van, az amikor ideje...de addig a községére ki nem csaphatod, amíg ezt meg nem csinálod. Mikor kicsaptad, akkor egy bélyeget ütnek reá, s befizetted azt a háromszézezer lejt, vagy mennyit, amennyi ki van szabva, s hozod a papírkát a reglőfelelőstől, hogy XY ledolgozta kettő marhára.” / A zászpát soha sem irtották, egyszer több vót, mászszor kevesebb. / Szörcse: égették, égetett mésszel pusztították a kommunista időkben, más fű nem nő ki, aztán megint sok nő belőle, érvénytelen fű a szörcse. / Borsika (boróka): *hántuk össze, megszáradt nyárba, gyűjtöttuk meg, egy tehen után két napot, fejszével vágtuk, közbirtokosság főnöke mondta, hogy hol, idősebb fákat megnyesik, nem mindet. / Borsikaágot rátesznek egy másikra vagy bojtra, megszárad, meggyűjtják. / Borsika alá fetyírben (két literes lábos, három méteres nyéllal) szurkot, döfték be alája, a gyökerit más esztendőben tüzelőnek gyűjtöttük, úgy hitták reglőpucolás, ászpát, bojtot, ördögbordát nem pucoltak, csak borsikát. A köveket es. / „Hát, az igen, ha így elhagyódik, mondom, mán öt éve, vagy mennyi, még akkor se látszott... Csak ez a legtöbb ilyen borsfenyő... a madarak elbordják a magját, s hatalmasan szapora... s irtani kéne, csak most mán nem irtjuk, hanem megyünk Magyarországra spárgaszedni. Nem törődünk az ilyen izéekkel...”*

Hát imitt-amott egy-egy fenyőt meghagynak, mert a marháknak kell még **árnyék** es. Csoportokat meghagynak. / Miért nem vágják ki a nyírfát? *Bár kicsi árnyék legyen az állatoknak. / Bojt között nem tudja annyira enni a légy, ha nincs bojt a reglön, nem tud megülni, nincs hova behúzódjon. / Hát, kell a marháknak egy-egy árnyék... Abból magozik tovább-tovább. / A legelő egy részén meghagyta a bojtost: Annyi maradjon! Aki hátul marad, annak is!*

A Csau időben a **közös reglőkön műtrágyáztak**, 50-es évektől a forradalomig, minden nyáron, minden második évben, minden tehen után két nap. Magánterületbe, kaszálókba nemigen szórtak, mert venni kellett. Hektáronként 4 zsák (nagy), vagy repülőről terítették meg a tetőt. A Naskalatot is, *hű milyen fű lett ott nyáron! Csak egy évig hasznos a műtrágya, a szörcse a műtrágyától lett, a műtrágyától a vadnyulak kipusztultak, nem volt jó a műtrágya, nagy fű lett, leregelték, külön műtrágya volt reglőre, kaszálóra, szántóra.*

Kertelés: Minden évben kertelnek, ha elrontja az állat a kertet, akkor évközben is. *„Hát itt mostanig a legtöbb kert, a legidősebb, amit az öregek csináltak, az a zavarás (ez egy kerítéstípus). A nagy fát levágták, s akkor egy méterre elfűrészelték, akkor aztán hasítani kezdték egyszer középen, kétfelé, aztán négybe, s aztán hatba, s aztán nyolcra, s ha má jól kiasadt... Akik má ismerik a fát, s izét, az tudja, hogy a fejszével hova kell vágni, hogy elhasadjon olyannak, amilyen kell. S akkor összedarabolódott, és ilyen zavarák lettek. Akkor a vékony fából karókat, s kettőt felütek így, annyi vastagnak, hogy... annyi távolságra, hogy egy ilyen férjen bé közébe, s akkor egyiket tették így, s másikat úgy, s egymásra, s felül ezekből a borsfenyőkből, ilyen hosszú ágakból van a legidősebb. Akkor kezdték csinálni, azt mondták, hogy csinálják a gúzt. Sokat, addig fonták, s akkor még belétték még egy másikat, s akkor azt a két szövetet összehúzták annyira, s azt így beléttették, s akkor ide, közibe bérakták a fát. Egyiket innen, s azon gyérséget azok mikor a másikat tette túlonnan, akkor úgy emeledett körül. S akkor meglett a zavarás.”*

„A kopgyilást (ez egy másik kerítéstípus), azt má ott az erdőben csinálták. Levágtak egy olyan nagy bojtot, s akkor még az ágait így megfógták, s fejszével megkoccantotta, s egyiket hajtotta erre, s a másikat arra, s akkor a kopgyilát, azt a csapokból, s olyan kisebb izéktől... Az volt a kopgyila, arra egyet ütött így, a másikat innen. Így, alul volt a fá, ez má így tartotta, s akkor ide megint vágta egy sudárabbat, olyan vékonyabb, hosszabb,ilyent üttek ide, s nyolc méterre megint, s tíz méterre megint, s akkor e közé felemeltek egy olyan hosszú fát, s abba es, ebbe es így mindenüvé beléttették, s az lett a kopgyila.”

„Hát a zavarás az itt a kaszálók mentén, s ahol a reglőktől a kaszálókat megkülönböztették. Aztán még má az én időmtől elkezdve má még drótból is csinálnak. Ez olyan élékészített drót, olyan szűrős drót – úgy mondtuk mi, szűrős drót. Hogy olyan tüskés. Két szál össze van tekerve.”

„Hát az a ... ha a szomszéd kaszálta el az én füvembe, nem egyenes határt húzott, akkor én is szoktam, hogy... szóval egyik ember szokta, hogy állj csak meg Péter! Hogy lásd meg, hogy itt a határ, hát azokat a hangyadombokat levette, s egyiket tette ide, s a másikat, s akkor az meglátta, hogy tényleg itt egyenes. S aztán abba belésett egy ilyen bojtnak a magja, kicsi vót, s arra má nőtt, mint ahogy mutattam, hogy ott a sorba ki... Ott a nagyok közt, amelyiket mutattam itt a kaszáló mellett, hogy sorba vannak, a nagyok közt vannak má kicsikék, s a gazda meghagyja a kisebbeket, nagyobbakat aztán levágja, s a kisebbek má nőnek.”

A **kertek mellett** többféle növény nő: *Odáültek a madarak, nem tapodódott (így lett a kert mentén hecselli, bodza – azaz sövény). / Fák a kert vonalában: maguktól nőttek, azt meghagyódtak, rászegezik a kerítést. / Ott hagytam, nőjön, legyen a kertnek anyag. / Gyüngyemény: elégettem, motorínával leöntöttem, hántam ágakat reá, égett, mána lepte bé a tűz után.*

Patak

*A víz áradáskor elszakít, a vizet kifordítsa, kilep a víz, tönkretette a birtokot, gyepet, követ hozza. Ahol kezd megakadni, a víz növekedik, szakít másfelé, ront, kilep a medriből, időkorom óta baj van a nagyvízzel. / A nép sokasodik, a vizet kényszerítik. Odafigyeltek, ficfát ültetnek. / **Bojtolunk** (patakpart erősítése fával). / A ficfát csontolják, a nagy ágakat kikötik. / Vasrúddal likat (csinálnak), ütik bele (kb. 7 cm átmérőjű ficfát), szépen nyomják, nedves helyen megköt, egy-egy kiszáradt, nem élt meg (csigolyát nem ültetnek). / A természetesen nőtt csigolya: fogja a földet, nem vágja a vizet. / Hogy a vizet vesse tovább, kavicsot, követ szednek ki, mosztot (fűrészpör) tesznek bele.*

A mérnök: vágja egyenesbe, akkor nem kerül mindenhova. Szép lapály hely volt, de a víz elmosta, így nevezzük, vész, a sok mocsok (erdőközt is van vész, sok csutak, lenyesik a fáról, szóval vész). / Kanyargós patakról: így megy ez, ez a valódi, nem szabad egyenesíteni, most tiszta egyenesbe vették, vágjon egy nyomat. / 30–40 éve nem volt bemélyülve a patak. / „Hát, ha egyenesen, akkor mélyebbre ment... ahogy egyenesbe vették, a kanyarokba akkor, mikor vízáradás volt, akkor egy kanyart ott... S ott leszállt a kő, s a víz amit hozott, s akkor másfelé indult a víz. S ott felmagasodott, s másfelé olyan gidres-gödörös volt, de ha mikor ahol csak egyenesbe bevődött, akkor ott nem állt meg, amit megindított, azt aztán sodorta tovább, tovább. S ahol gödörös volt, azt ott kitöltötte, úgy, hogy mélyült a medre.”

„A malmokra ki vót gátakra véve a víz. Például itt jött a folyó, akkor aztán egy helyen, ahol úgy nézet ki, hogy meglez a lejtője, oda gátat ástak, oda kivették a vizet, s aztán... mert itt ugye vízáradáskor oda redfut... Oda hamar összefut a víz mikor egy olyan felhőszakadás van, akkor a malmot is elviszi, ha nem, akkor a gátból, s a gátnál vót olyan lezáró, hogy deszkából, miből, fából... hogy vízáradáskor nem engedték a vizet, ilyen nagy árvízkor. Úgy mondjuk má', ahol a gátra ment bé a víz azon fel be, s olyan falazatot bojtokból, miből, fából, úgy csinálták, hogy aztán még valamit oda bétettek, egy olyan fát, hogy fordítsa a vizet, hogy a gátra ne menjen annál több, mint amennyi azt a vízkereket meghajtotta.”

***Kaszáló, amit időnként elönt a víz:** Hát az rosszabb (minőségű). Mert ugye a víz izét hoz, homokot, s azt a kasza nem vágja. Miért nem erdő? Ott nem termik az erdő! Hát mikor minden két-három esztendőben kifut a víz, akkor az a csemetékét elöli, s akkor olyan helyen erdő nem lesz. Hát ott ilyen... egyik-másik növények teremnek, de... s hogy ha a víz lefutott, s nem hagyott- inkább kavicsot szokott hagyni -, s ha nem hagyott vastagot, hát megyen az ember, s összegyűjti, betakarítsa. Odaáll a szekérral, gereblyélik, s rakják föl a szekerre, s öntik be oda a víz medrébe, s újra visszatakarítsák. Ültetnek ficfát, s bojtokat tesznek, hogy jövő évbe ne jöjjön ki. Vagy jövő áradáskor ne okozzon kárt. Az ilyen védelmezést - kinek, hogy ezen a felfogása -, hogy én az enyimet megvédek, teszek ide bojtot, s ültetek ficfákat, mindjárt nem jó ki.” „Ha a másik szomszéd es ilyen, mint én, akkor jól megcsináljuk, akkor nem jó. S ha a másik szomszéd oda felül valahol hanyag, akkor kilep a víz, s akkor jön a Péterén es, s a Jósikán es, s mindegyikén végigmegy. Csak a beindulásná, ott má' lerakja a hozományát, érted-e? A beindulásnál egy darabig, amíg el nem... mikor má' aztán kezd, mer' ott má' medre nincs, akkor úgy kezd terjedni, s akkor má' nincs meg az erő, s akkor a kövecskék, s a gallyak, a mocsok az úgy marad le, s amikor megjö az árvíz, egy óráig a nagya lefut, s aztán má', akkor marad vissza.”*

Szántó

*A szántók **nem jó talajuk:** Ez a föld istállótrágya nélkül nem terem, gyér, agyagos. / Ahol szárazabb a föld és trágya rakódik, ott kövér, ott szaporán termik. / Az árpa megterem, de a férgek (pocokok) elviszik. / Azér szántották (a magasabb, meredekebb szántókat), reávoltak szorulva, még a zabot is megőrlették. / A Csau időbe fel kellett hagyni (a szántót, főleg a hegyieket), annyi volt a vad, mindent megettek. / A szántó helyét ritkán váltják (talán, mert köves a talaj). / Nem lehet minden szántó (ami arra való talajú), kaszálónak is kell lenni (hogy elég legyen a széna)! / Lósódsi: belegyökeredzik, hét évig kell szántsad (hogy kiirtsd).*

*Ha a szántó **felhagyódik**, meggyepesedik. / A muzsdák (rézsük) jelzik, hogy az alsó kaszálók jelentős része szántó volt, sőt még a reglők aljában is vannak muzsdák. / **Kaszalóból szántót** is csinálnak: összeel két ló megszántja, gabona bele, egy évre a fű megrothad benne.*

E témában megjelent eddigi publikációk:

Molnár Zs. és Babai D. (2009): Népi növényzetismeret Gyimesben I.: növénynevek, népi taxonómia, az egyéni és közösségi növényismeret. – *Botanikai Közlemények* 96: 117–143.

Babai D. és Molnár Zs. (2009): Népi növényzetismeret Gyimesben II.: termőhely- és élőhelyismeret. – *Botanikai Közlemények* 96: 145–173.